

Bencsik Péter: Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években.

(Magyar történelmi emlékek – értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 11.) Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022. 155 oldal.

Az elmúlt években több tanulmány- és dokumentumkötet jelent meg az I. világháborút követő évek magyarországi történetéről – köszönhetően többek között a Trianon 100 Kutatócsoport munkájának, amelynek az itt bemutatandó kötet szerzője, Bencsik Péter is tagja. Bencsik kismonográfiájában a határ menti élet egyes jelenségeit – elsősorban konfliktusait – mutatja be. A legtöbb tárgyalt témakör az 1920-as évek elejéhez köthető, azonban több cselekmény (vagy azok rendezése) át húzódik az évtized második felére.

A szerző nyolc tematikus fejezetre bontotta kötetét, amelyek közül az utolsó összegzést, kitekintést tartalmaz. Célként a helyi társadalom mindennapjainak bemutatását tűzte ki, annak vizsgálatát, miként befolyásolta a határ mentén élő (agrár)társadalmat a számukra sokszor alapvetően új helyzet: korábban a történelmi Magyarország belsejében éltek, míg a békeszerződés rendelkezéseinek következtében meg kellett tapasztalniuk a határ menti lét árnyoldalait. A könyv a konfliktusokra, nehézségekre fókuszál, nem vizsgálja részletesen a társadalom összetételét, konfliktusmentes pillanatait. A szerző alapos levéltári kutatásokat végzett, illetve a sajtót hívta segítségül, forrásai a konfliktusok kibontására vagy – hiányosságai következtében pusztán – felvillantására alkalmasak. A feldolgozott iratok

egy része ugyan a fővárosban, országos gyűjtőkörű levéltárakban érhető el, azonban nagyobb mennyiségű anyagot őriznek a határ menti eseményekre vonatkozóan a megyei levéltárak is, így Bencsik – annak ellenére, hogy a kutatás jelenlegi stádiumában még nem tárta fel mindegyik határ menti megyei archívum (Baranya, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád-Csanád, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Vas megye) anyagát – hatalmas forrásfelderítő munkát végzett el.

Az első fejezetben a szerző kiindulópontként összegyűjtötte azokat a jogszabályokat, amelyek (akár többszörösen módosítva) befolyásolták a határ mentén élők mindennapjait. Ezek jelentős része még az I. világháború időszakára nyúlik vissza. Jól érzékelteti a változást, amit a kortársaknak nem lehetett könnyű feldolgozni: a dualizmus korának mondhatni szabad – sok esetben útlevélhez, vízumhoz sem kötött – határátlépési mechanizmusa alapjaiban változott meg a háború következtében. A háború végén kialakuló demarkációs vonalak (szinte a későbbi államhatárok) és a szabad mozgást korlátozó szabályok egyes térségekben ismerős jelenségek, máshol teljesen újak voltak. Bencsik a „határrezsim” fogalmával, annak keleti és nyugati variánsainak bemutatásával magyarázza, miként változott Magyarország helyzete a világháborút

követően. Míg előtte a nyugati típusba tartozott, utána a sokkal zártabb keleti (ide a szerző csak a Szovjetuniót sorolja a két világháború közötti időszakban) és a nyugati közötti átmeneti zónába. Kifejti, hogy a háborút követően ismert korlátozások, állami beavatkozások egy része (például: áruszállítás, mezőgazdasági termények beszolgáltatása és szállítása, mint állami monopólium) már a háború alatt kialakult, aminek következtében az ezekkel kapcsolatos „deviáns” magatartásformák is felbukkantak (csempészet, rejtegetés, fekete piac), s természetesen megkezdődött az ez ellen irányuló szabályok sorának megszületése. A jogszabályi környezet azonban a háborút követően nemhogy egyszerűsödött volna, hanem a hatóságoknak a gyorsan módosuló rendeletek áradatával kellett megküzdeniük. A fejezet összegzésében a szerző rámutat arra, hogy a korlátozó szabályok és az eltávolodás a nyugati határrezsimtől megkönnyítette az ország II. világháború utáni szovjetizálását. Bencsik hasonló, az 1945 utáni történelemhez kapcsolódó párhuzamokat, gondolatébresztő megjegyzéseket a későbbiekben is tesz, s utal arra, hogy voltak előzményei a kommunista vezetés alatt kialakuló rendszernek.

A második fejezet a határőrizet átalakulását, az azt ellátó szerveket és az ehhez kapcsolódó jogszabályokat tárgyalja, majd rátér a határt átlépő, „nemkívánatos elemek”-re. A kortárs sajtó a szófordulatot – az erősödő antiszemita hullámtól nem függetlenül – a (galíciai) bevándorló zsidókra, majd a határon túli, nem magyar nemzeti-ségűekre használta. A határőrizet szervek részét képezte a kémelhárítás és

a hírszerzés is. Csehszlovák források bevonásával – mivel a magyar kútfők igen töredékesek – jól érzékelteti, hogy a kémektől való félelem a bizalmatlan légkör következtében nem csak Magyarországon volt jellemző. A felhasznált levéltári iratokból – úgy tűnik – kevés kémügy rajzolódik ki, s a sokszor szenzációhajhász és nem feltétlenül megbízható sajtót e témához (jegyzetei alapján) nem használta fel a szerző.

A következő egységben Bencsik járasonként (szentgotthárdi, putnoki, baranyavári járás, illetve Csanád vármegye több járása), az általa vizsgált megyék szerint mutatja be az illegális határátlépők társadalmi összetételét, számuk változását. Bevezetesként rögzíti, hogy az úti okmányokhoz való hozzájutás (elsősorban a minden egyes utazáshoz szükséges vízum beszerzése) komoly nehézségekbe ütközött és anyagi áldozatokat is követelt. Összegzésként megállapítja, hogy még az 1920-as évek végén is intenzív volt a „magyar–magyar” illegális határforgalom, ami ellen alapvetően nem léptek fel szigorúan a hatóságok: a büntetések csekély mértékűek voltak, s a lebukás veszélye sem volt jelentős.

A negyedik részben egy speciális csoport, a kettősbirtokosok helyzetét tárja fel. Ezek jellemzője, hogy birtokaik kettészakadtak vagy birtokuk a lakóhelyükhöz képest másik országba került. Ezért – a mezőgazdasági munkák elvégzése céljából – napi szinten kellett átlépniük a határt, amihez „határszéli úti igazolványokat kaptak” (53). A kishatárforgalom rendezésére eleinte olyan egyezmények születtek, amelyek lokális érvényűek és ideiglenesek voltak csupán. A könyvből kitűnik,

hogy Ausztriával volt a legkönnyebb megállapodni, míg Jugoszlávia nehezítette meg leginkább a kettősbirtokosok hétköznapijait. A kérdéskör rendezése hosszan elhúzódott, végül az 1920-as évek második felében sikerült kétoldalú szerződésekkel szabályozott mederbe terelni a kishatárforgalmat, ami azonban nem jelentette azt, hogy mindegyik szomszédos ország esetében azonos szabályozás született. Végül helyi példákból kiindulva – ahol 20–33% között mozgott a kettősbirtokosok aránya a településeken belül – Bencsik arra a következtetésre jut, hogy a határkerület (10–15 km-es sáv) lakosságának 20%-a kettősbirtokos lehetett (kb. 240 000 fő) (73), de számuk a Horthy-korszak végére jelentősen csökkent. Ennek egyik oka a birtokeladásokban keresendő (például a rossz közlekedési viszonyok, nehéz megközelíthetőség következtében).

Az ötödik fejezetben a szerző – a háború alatt kibontakozó folyamatokat is említve – a csempészet fogalmát, okait, sajátosságait (és ezek változását) veszi górcső alá. Motivációként az élelmiszerellátás nehézségeit, illetve a haszonszerzést nevezi meg. A kifelé irányuló csempészet esetében az árkülönbségek voltak a motiváló tényezők: Magyarországon az élőálat- (különösen a ló-) és az élelmiszerárak jóval alacsonyabbak voltak, mint a környező országokban, azaz megérte vállalni a csempészettel járó kockázatot. A befelé irányuló csempészet jellegzetes termékei voltak a ruhák, cipők vagy éppen a cukor (később pedig elsősorban a magas védővámokkal sújtott iparcikkek). Jellemzőnek tűnik – bár az erőszak is megjelent –, hogy

a „csempészeket a helyi lakosok kedvelték” (84), de nem csupán magán-személyek, hanem bűnbandák is foglalkoztak csempészettel.

A következő rész az előbbi szerves folytatása: az általános vonásokat követően konkrét példákat mutat be arra vonatkozóan, hogy a csempésző átlagembereket miként és mennyi időre ítélték el. Felhívja a figyelmet – a néha még a jogvégettek számára is követhetetlenül – kaotikus jogszabályi környezetre, amely nem könnyítette meg sem az ítélezőket, sem pedig a védők helyzetét. Kiemeli a jogegység hiányát az országban: volt, ahol a legenyhébb cselekményként, kihágásként tekintettek a csempészetre (főszolgabírák ítéleztek), míg máshol vétségnek számított, s első fokon eltérő bíróságok (uzsorabíróságok) elé kerültek az ügyek. Változó részletességgel, de több peres ügyet, akár éveken át húzódó fellebbezési procedúrákat is bemutat a szerző, alátámasztva állításait. Megfigyelhető, hogy a bíró személye ugyancsak befolyásolta az ítéleteket (voltak elnéző és bosszúszomjas ítések), mint ahogy az is, hogy egy-egy bíró milyen régóta hozott csempészügyekben ítéletet (minél régebb óta, annál inkább szigorodott a gyakorlata).

Az utolsóelőtti fejezetbe kerültek a legsúlyosabb cselekmények, a halálos áldozatokat is követelő határc incidensek. Ezek, illetve a határepizódok nem mindegyike volt fegyveres konfliktus, de a kisebb összetűzésekről még kevésbé található források, mint a komolyabb esetekről. A levéltári források Magyarországon inkább az 1920-as évek második feléből maradtak fenn, a sajtó pedig – természetesen nemcsak

hazai viszonylatban, hanem a szomszédos országok lapjai esetében is igaz ez – egyoldalú és vádaskodó hangnemet ütött meg. A szerző – mivel a csehszlovák forrásokat is ismeri – az északi határ menti incidensekkel foglalkozik részletesebben, törekedve arra, hogy a kútfők egyoldalúsága ellenére göngyölítse fel az ügyeket. Részletesen a legsúlyosabbat, az 1923. áprilisi hími incidenst (és annak következményeit – egészen a Bethlen István–Edvard Beneš-találkozóig) tárgyalja. Zárásként megemlíti a román és a jugoszláv határ menti incidenseket is.

Az utolsó, összegző rész elméleti kitekintést és összehasonlítást is tartalmaz, tematikailag a határrezsimek szigorodására és a (de/re)territorializálódás fogalmára felfűzve. Hangsúlyozza, hogy határmenti konfliktusokra az

állami szinten barátságos viszonyt ápoló országok között is sor kerülhetett (például a cseh–német határon), s a határ is lehetett békés olyan országok között, amelyek viszonya feszült (például a német–lengyel határon).

Bencsik Péter új könyve egy sok tekintetben alig kutatott téma iránt kelti fel olvasója érdeklődését. A levéltári és sajtóforrásokból feltárt esettanulmányok, példák a kötet érvelését alátámasztják, annak integráns részei. A kismonográfia felépítése logikus, gondolatmenete jól követhető, a szöveget továbbá személynév- és helységnevmutató segíti. A csehszlovák–magyar összehasonlítások, az északi határ helyzetének kétféle szemszögből való feldolgozása a kötet külön erénye.

Tamás Ágnes